

УДК 343.2.01

ВИКОРИСТАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У КК УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЇ ПРИНЦИПУ ДОЦІЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

THE USE OF THE APPRAISAL CONCEPTS IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE ACCORDING TO THE EXPEDIENCY PRINCIPLE OF THE CRIMINAL LAW

Степаненко О.В.,

*аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів використання оціночних понять в КК України з позиції принципу доцільності кримінального права. На підставі аналізу законодавства, наукової літератури та судової практики зроблено висновок, що максимальна уніфікація термінології кримінального законодавства стане важливим кроком для досягнення його цілей та реалізації принципу доцільності кримінального права.

Ключові слова: принцип доцільності кримінального права, доцільність кримінального права, цілі кримінального права, оціночні поняття, уніфікація термінології кримінального законодавства.

Статья посвящена исследованию проблемных аспектов использования оценочных понятий в УК Украины с позиции принципа целесообразности уголовного права. На основании анализа законодательства, научной литературы и судебной практики сделан вывод, что максимальная унификация терминологии уголовного законодательства станет важным шагом для достижения его целей и реализации принципа целесообразности уголовного права.

Ключевые слова: принцип целесообразности уголовного права, целесообразность уголовного права, цели уголовного права, оценочные понятия, унификация терминологии уголовного законодательства.

The article investigates the problematic aspects of the use of appraisal concepts in the Criminal Code of Ukraine in according to the expediency principle of criminal law. On the basis of legislation, scientific literature and jurisprudence the author concluded that the maximum criminal law terminology unification will be an important step to reach the criminal legislation's objects and to realize the expediency principle of the criminal law.

Key words: expediency principle of criminal law, expediency of criminal law, criminal law objects, appraisal concepts, criminal law terminology unification.

Актуальність теми. Як і кримінальний закон в цілому, так і кожна кримінально-правова норма повинна відповідати цілям та завданням кримінального права, разом з цим повинна мати власну ціль, яка в неї закладена, тобто бути доцільною. Ця ціль має зовнішню обмовлену сторону, вона оправдовує існування норми в кримінальному законі та її призначення. Крім зовнішнього прояву доцільності кожна норма повинна бути внутрішньо узгодженою, так як ціль норми може бути досягнута тільки при її доцільній побудові [1, с. 146]. Як ми зазначали у попередніх дослідженнях, кожна кримінально-правова норма являється засобом досягнення цілей кримінального права [2, с. 94]. Однак, якщо положення закону сформульовані не чітко, це значно ускладнює процес правозастосування та можливість досягнення цілей кримінального закону.

Проблемою чинного Кримінального кодексу України (далі КК України), як вірно зазначає

М.І. Хавронюк, є те, що його положення не є чіткими і зрозумілими для всіх [3]. У даному контексті варто погодитися з позицією М.В. Бавсуна, який зазначає, що важко говорити про доцільність положень кримінального закону в тому випадку, якщо хоча б частина його норм являється недоступною для сприйняття більшістю членів суспільства [1, с. 148], ще складніша ситуація, коли термінологія, яка використовується в кримінальному законі, є спірною для юристів. Чинний КК України рясніє малозрозумілими термінами, яких у законі не роз'яснено, і кожен прокурор чи суддя можуть тлумачити їх по-своєму: «тяжкі наслідки», «істотна шкода», «завідомо», «загально небезпечний», «привласнення», «злісне ухилення», «мордування», «недбалість», «опір», «щире каяття», «бойова обстановка» і десятки інших. Ніхто не знає, чим різняться вжиті у КК поняття «грабіж» і «розграбування»; «розбій» і «розбій з метою викрадення»; «знущання» і «глумлення»; «психічне

насильство» і «залякування» [3]. Тому проблема використання оціночних понять у КК України з позиції принципу доцільності кримінального права є важливою та актуальною. Під принципом доцільності кримінального права ми розуміємо основоположну засаду кримінального права, яка передбачає здійснення законотворчої та правозастосовчої діяльності для досягнення цілей кримінального права, при цьому обов'язково враховуючи закономірності розвитку суспільства і держави [4].

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі питання принципу доцільності кримінального права розглядали у своїх працях такі вчені, як М.В. Бавсун, Д.О. Балобанова, Ю.В. Баулін, П.С. Дагель, С.Г. Келіна, М.І. Ковальов, О.І. Коробєєв, В.М. Кудрявцев, О.М. Коваленко, Ю.Ю. Коломієць, С.В. Максимов, А.А. Музика, Н.О. Лопашенко, В.О. Навроцький, І.С. Ной, С.В. Познишев, О.І. Рарог, М.С. Таганцев, С.Ю. Тимохін, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші. Незважаючи на певну наукову розробленість, більшість досліджень у даній сфері характеризуються фрагментарністю, що актуалізує питання про проведення додаткових наукових розвідок.

Мета статті – дослідити проблемні питання використання оціночних понять в КК України з позиції принципу доцільності кримінального права.

Виклад основного матеріалу. В даній час проблема законодавчого використання оціночних ознак є однією із найбільш гострих і дискусійних в науці кримінального права. Звернення до неї є практично в кожному значному теоретичному дослідженні, а на сторінках юридичних періодичних видань активно обговорюються такі її аспекти, як розумність, доцільність і масштаб застосування оціночних ознак при конструюванні кримінально-правових норм [5, с. 4-5]. Незважаючи на це, серед вчених-криміналістів немає однозначності щодо значення оціночних понять.

У кримінально-правовій літературі оціночні поняття визначають як ознаки складу злочину чи окремі характеристики таких ознак, зміст яких визначається не нормативно-правовим актом, а встановлюється правозастосувачем враховуючи конкретні обставини справи. З одного боку, як зазначає А.С. Макаренко: «Закріплення законом ... оціночних понять ... – своєрідний спосіб вираження волі законодавця, які виступають важелем, за допомогою яких у результаті реалізації суддями права на розсуд досягається певна стабільність й упорядкованість, а також баланс у суспільних відносинах» [6]. Оціночні норми дозволяють враховувати особливості конкретної справи, та, як зазначає О.В. Кобзева, забезпечуючи при цьому гнучкість кримінально-правового регулювання, дозволяючи застосовувати відповідні кримінально-правові норми з урахуванням конкретних умов місця і часу. Поряд з цим вчена додає, що їх використання пов'язане із загрозою різноманітного і (або) суперечливого тлумачення і застосування «оціночних» кримінально-правових приписів, нескінченних і безплідних суперечок, як в теорії, так і на практиці, і, в кінцевому підсумку, порушення основоположних принципів Кримінального кодексу [5, с. 4-5]. Вірно

зазначає А.В. Наумов, що оціночні поняття ускладнюють процес кваліфікації, заважають вирішенню проблеми програмування застосування норм права, тому їх необхідно конкретизувати [7, с. 119-120]. У цьому зв'язку С.В. Бабанін зазначає, що одними із причин низької ефективності застосування ст. 291 КК України є використання законодавцем при конструюванні диспозиції норми оціночного поняття [8, с. 333], а таких прикладів у КК України чимало.

Дійсно, суперечливість у тлумаченні оціночних норм призводить до труднощів в процесі правозастосування, адже правозастосувач сам визначає зміст оціночного поняття, що не сприяє єдиному застосуванню кримінально-правових норм та призводить до судових помилок. В.О. Навроцький щодо зазначеної проблеми зазначає, що частота і повторюваність помилок у кваліфікації злочинів, яких припускають в практиці, нерідко пов'язані саме з недоліками формулювання кримінально-правових норм [9, с. 18]. Вірно вважає В. М. Кудрявцев: «... принцип законності зобов'язує законодавчі органи не тільки максимально повно і точно вказувати ознаки відповідних злочинів, а й вирішувати в самому кримінальному законі найважливіші питання, з якими можуть зіткнутися практичні органи» [10, с. 49-50]. Адже у випадках, коли оціночна норма окреслює лише контури злочинного діяння, залишаючи за суддею право встановлювати його зміст, це таїть у собі велику небезпеку негативного впливу на результат здійсненої криміналізації, так як їх кримінально-правове тлумачення може зробити кордони криміналізації аморфними, розпливчастими, коли питання про злочинність (незлочинність) діяння фактично буде вирішуватися особою, що застосовують кримінально-правову норму [5, с. 4-5]. Досить влучно підтверджує останню тезу аналіз ст. 296 КК України «Хуліганство», здійснений М.І. Хавронюком. Вчений зазначає, що опис злочину в ній складається із суто оціночних ознак: «грубе порушення», «явна неповага до суспільства», «особлива зухвалість» [3], що дає можливість суб'єкту правозастосування на свій розсуд вирішувати питання про злочинність діяння особи. Зазначена ситуація є неприпустимою та не може бути пояснена ні з позиції принципу законності, ні з позиції принципу доцільності [1, с. 152].

Не можна не погодитися із Ю.В. Бауліним щодо того, що формулювання ознак нового складу злочину, так само як і виключення певного діяння з числа злочинних, повинно бути співвідносно з дотриманням вимог ст. 24 Конституції України. Це забезпечується, зокрема, такою вимогою рівності перед законом, як стандарт «якості закону», а також наслідків його застосування. На практиці це означає, що ознаки складу злочину, що встановлюються в законі законодавцем, повинні бути ясними, точними та несуперечливими, а повноваження правозастосувача, у тому числі суду, – розумними та достатніми (не надмірними) для реалізації своїх повноважень. При криміналізації та декриміналізації законодавець повинен передбачити такі приписи закону, які б зашкоджувати проявам свавілля агентами державної влади і не дозволяли б їм визна-

вати злочинним діянням, яке на момент його вчинення не визнавалося злочином, та позбавляли їх можливості визнавати злочином таке діяння, яке законом вже визнано не злочинним [11].

Враховуючи процес гармонізації вітчизняного законодавства до європейських стандартів, досить цікавим є дослідження Ю.Б. Хім'як щодо проблеми існування оціночних понять у КК України крізь призму принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права, що застосовує Європейський суд з прав людини при розгляді конкретних справ. На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини вченим констатовано, що він висуває чіткі вимоги щодо визначеності і щодо національного кримінального законодавства. Так, у справі «Лійвік проти Естонії» зазначено, що суд цієї держави неправомірно засудив заявника за зловживання посадовим становищем (ст. 161 КК Естонії), оскільки у законодавстві цієї держави не визначено чітких критеріїв значної шкоди як суспільно небезпечного наслідку цього злочину. Вчений робить висновок, що оціночні поняття повинні використовуватися у тексті КК України лише у випадку неможливості конструювання кримінально-правової норми за допомогою формально визначених понять. Якщо оціночні поняття не мають достатньої конкретизації ні у законодавстві, ні у судовій практиці (особливо за наявності різних підходів до визначення їх змісту), то вони повинні виключатися з «термінологічного поля» КК України [12, с. 11].

Враховуючи вищезазначене, підтримуємо позицію Н.Ф. Кузнецова, що правильне застосування оціночних ознак складів злочинів можна досягнути легальним тлумаченням термінів [13, с. 36]. Зазначе-

ну думку підтримує М.І. Хавронюк, зазначаючи, що необхідно: «... створити у КК «словник» з точним роз'ясненням усіх необхідних термінів; якщо термін ясно зрозуміти і точно розтлумачити неможливо, то він не повинен вживатися, бо людина не може бути покарана за щось незрозуміле. Загалом – припинити хаос законотворчості в сфері кримінального права в КК України» [3]. З даного приводу В.О. Навроцький пише: «... врешті-решт подолати стереотипи, які перешкоджають створенню «термінологічного» розділу КК, долучитися до роботи, яку ініціював профільний комітет Верховної Ради України» [14, с. 77]. Варто додати, що практика законодавчого закріплення визначення термінів в законі не є новою для вітчизняного законодавства. Так, у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. в ст. 3 закріплено визначення основних термінів Кодексу. Про важливість законодавчого закріплення визначення термінів у кримінальному законі свідчить їх нормативне закріплення у КК Республіки Білорусь, КК Республіки Молдова, КК Болгарії, КК Республіки Польща, КК Австрії, КК Італії, КК Нідерландів, КК Швейцарії, КК США та ін.

Висновки. Враховуючи, що кожна кримінально-правова норма крім зовнішнього прояву принципу доцільності, який оправдовує існування норми в кримінальному законі та її призначення, повинна бути внутрішньо узгодженою, так як ціль норми може бути досягнута тільки при її доцільній побудові, вважаємо, що максимальна уніфікація термінології кримінального законодавства стане важливим кроком для досягнення його цілей та реалізації принципу доцільності кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.В. Бавсун ; Омск, 2002. – 186 с.
2. Хлопчик О.В. Категорії «ціль» та «доцільність» в кримінальному праві України / О.В. Хлопчик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2014. – № 9-2. – С. 91-94.
3. Хавронюк М.І. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.org.ua/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-16-35/1855-chy-znaiesh-ty-ukraintsiu-za-shcho-tebe-posadiat-i-skilky-dadut.html>.
4. Степаненко О.В. Доцільність як принцип кримінального права / О.В. Степаненко // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 249-258.
5. Кобзева Е.В. Оценочные признаки в уголовном законе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Е.В. Кобзева. – Саратов, 2002. – 32 с.
6. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія / А.С. Макаренко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Юрид. літ., 2013. – 269 с.
7. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. По материалам следственной и прокурорско-судебной практики : учебное пособие / Наумов А.В. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1973. – 176 с.
8. Бабанін С.В. Підстави криміналізації порушення чинних на транспорті правил / Бабанін С.В. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 327-333.
9. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.О. Навроцький. – Х., 2000. – 34 с.
10. Уголовное право России. Общая часть : учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.В. Лунева, А.В. Наумова. – М. : Юристъ, 2004. – С. 49-50.
11. Баулін Ю.В. Вимоги принципу верховенства права при криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21-22 вересня 2012 року. – Л. : ЛДУВС, 2012. – С. 13-17.
12. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського Суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю.Б. Хім'як. – Київ, 2011. – 21 с.
13. Кузнецова Н.Ф. Интенсификация уголовно-правового воздействия на экономическую преступность / Н.Ф. Кузнецова // Проблемы борьбы с криминальным рынком, экономической и организованной преступностью. – Москва, 2001. – С. 36-37.
14. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття / В.О. Навроцький // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / ред.кол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 73-77.